

НИШЕВІ ВИДИ ТУРИЗМУ

Колективна монографія

2024

НІШЕВІ ВИДИ ТУРИЗМУ

Колективна монографія

SCREENED BY
 UNICHECK

НІШЕВІ ВИДИ ТУРИЗМУ

Колективна монографія

ЗУІ ім. Ференца Ракоці II
Берегове
2024

УДК 338.48

Н 71

DOI 10.58423/978-617-8143299

Монографія присвячена дослідженню нішевих (за своєю економічною природою) видів туризму, які стануть основою для відновлення туристичного ринку в післявоєнній Україні. Висвітлено теоретико-методологічні та прикладні аспекти розвитку нішевих видів туризму, загалом, та окремих його видів – природоорієнтованого, індустріального, фестивального, етнічного та сільського; розглянуто зарубіжний та вітчизняний досвід, пріоритетні напрямки формування даних сегментів туристичного ринку. Для науковців, широкого загалу фахівців з туризму, краєзнавства, студентів туризмознавчих та географічних спеціальностей.

Рекомендовано до видання в електронній формі (PDF) рішенням Вченої ради Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II (протокол №2 від «28» лютого 2024 року)

Підготовлено до видання кафедрою географії та туризму спільно з Видавничим відділом ЗУІ ім. Ф. Ракоці II

Редактор: *Галина Щука*

Рецензенти:

Ольга Любіцева, доктор географічних наук, професор
(Київський національний університет ім. Тараса Шевченка)

Олена Сущенко, доктор економічних наук, професор
(Харківський національний економічний університет ім. Семена Кузнеця)

Олена Меліх, доктор економічних наук, професор
(Одеський національний технологічний університет)

Технічне редагування: *Галина Щука та Олександр Добош*

Коректура: *авторська*

Дизайн обкладинки: *Вівієн Товт*

УДК: *Бібліотека ім. Опаці Черв'яноша при ЗУІ ім. Ф.Ракоці II*

Відповідальний за випуск:

Олександр Добош (начальник Видавничого відділу ЗУІ ім. Ф.Ракоці II)

Відповідальність за зміст і достовірність колективної монографії покладається на авторів. Точки зору авторів можуть не співпадати з точкою зору редактора.

Зміст наукового видання було перевірено на наявність збігів і запозичень сервісом «Unichesk».

Видавництво: Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II (адреса: пл. Кошута 6, м. Берегове, 90202. Електронна пошта: E-mail: foiskola@kmf.uz.ua; kiado@kmf.uz.ua)

ISBN 978-617-8143-29-9 (PDF)

© Редактор, 2024

© Автори, 2024

© Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, 2024

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	7
Г. Щука. НІШЕВИЙ ТУРИЗМ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПИТАННЯ NICHE TOURISM: CONCEPTUAL ISSUES	8
Вступ	9
Передумови виникнення нішевого туризму	10
Сутність нішевого туризму та основні його риси	17
Специфіка діяльності в туристичній ніші	25
Виклики нішевих видів туризму	34
Висновки	40
Список використаних джерел	41
О. Колотуха. ПРИРОДООРІЄНТОВАНИЙ ТУРИЗМ ТА АКТИВНА РЕКРЕАЦІЯ NATURE BASED TOURISM AND ACTIVE RECREATION	45
Вступ. Актуальність	47
Сутність явища, термінологічний дискурс	48
Історія виникнення та розвитку спортивного туризму	61
Організаційно-правові основи спортивного туризму в Україні	65
Видова структура спортивного туризму	72
Ресурсний потенціал спортивного туризму в Україні	90
Висновки	99
Список використаних джерел	101
В. Пацюк. ІНДУСТРІАЛЬНИЙ ТУРИЗМ: РОЗКРИТТЯ СУТНОСТІ ТА СТРУКТУРИ INDUSTRIAL TOURISM: DISCLOSURE OF THE ESSENCE AND STRUCTURE	103
Вступ	104
Історичні аспекти становлення індустріального туризму	105
Підходи щодо визначення індустріального туризму	112
Структура індустріального туризму	115
Теоретичні засади індустріального туризму	119
Висновки	131
Список використаних джерел	131

О. Коваленко, В. Шейко. ФЕСТИВАЛЬНИЙ ТУРИЗМ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ FESTIVAL TOURISM: FEATURES AND FUNDAMENTALS OF ORGANIZATION.....	134
Вступ.....	135
Сутність та особливості фестивального туризму.....	136
Розвиток фестивального туризму за кордоном та в Україні.....	144
Вплив фестивального туризму на соціально-економічний розвиток регіонів.....	149
Висновки.....	161
Список використаних джерел.....	162
Ж. Бучко. ЕТНІЧНИЙ ТУРИЗМ: ВІД ПІЗНАННЯ ЕТНОРИЗНОМАНІТТЯ ДО ФОРМУВАННЯ ЕТНО- КУЛЬТУРНОГО ТУРИСТИЧНОГО ПРОДУКТУ ETHNIC TOURISM: FROM THE KNOWLEDGE OF ETHNODIVERSITY TO THE FORMATION OF AN ETHNO-CULTURAL TOURIST PRODUCT.....	164
Вступ. Актуальність	165
Сутність явища, термінологічний дискурс	166
Історія виникнення та розвитку етнічного туризму	173
Ресурсна база етнічного туризму	177
Висновки.....	190
Список використаних джерел.....	191
Н. Венгерська СІЛЬСЬКИЙ КРЕАТИВНИЙ ТУРИЗМ: СИНЕРГІЯ ТУРИЗМУ, КРЕАТИВНИХ ІНДУСТРІЙ ТА КУЛЬТУРИ СІЛЬСЬКИХ ГРОМАД RURAL CREATIVE TOURISM: SYNERGY OF TOURISM, CREATIVE INDUSTRIES AND CULTURE OF RURAL COMMUNITIES.....	194
Вступ.....	195
Передумови розвитку креативного туризму	195
Підходи до визначення та сутнісні характеристики креативного туризму	196
Сільський креативний туризм як простір можливостей для громад.....	201
Портрет креативного туриста: споживача чи просьюмера?.....	203
Моделі сільського креативного туризму: теоретико-практичний вимір	205
Висновки.....	216
Список використаних джерел.....	217

ПЕРЕДМОВА

Шановні колеги, науковці, здобувачі та всі зацікавлені у розвитку туристичної галузі!

Згідно з прогнозами UN Tourism (UNWTO), найближче майбутнє світового туристичного ринку буде характеризуватися подальшою диверсифікацією турпродуктів та зростанням кількості туристичних напрямків. І це очевидно. Туристичний бізнес формує пропозицію, оптимально враховуючи інтереси та потреби споживачів. Мандрівники, шукаючи нові, унікальні враження, все частіше обирають маловідомі країни та регіони. Фокус уваги переміщається з масового туризму в нішеві сегменти туристичного ринку.

Повоєнна Україна теж не буде винятком. Розглядаючи перспективи вітчизняного туризму, науковці обґрунтовують можливість розвитку тих чи інших видів туризму (воєнного, медичного, гастрономічного і т.д.), не виокремлюючи їх як нішеві. Водночас важливо зрозуміти, що робота в ніші і з нішею має свою специфіку.

Це видання є спробою глибше дослідити та представити різні аспекти ніш на туристичному ринку, розширюючи наше розуміння даного сегменту туристичної індустрії. Його мета – об'єднати результати досліджень вітчизняних науковців, запропонувати теоретичну основу, підкріплену сучасними кейсами.

Ця книга – перша частина колективної монографії «Нішеві види туризму». В ній представлено загальну концепцію нішевого туризму та теоретичні основи таких його видів як індустріальний, природоорієнтований, сільський, етнокультурний та фестивальний. За що велика вдячність авторському колективу. В другій частині, яка вже готується до друку, планується розглянути винний, віртуальний, інклюзивний та інші види туризму.

Природно, що це не весь калейдоскоп можливостей розвитку нішевого туризму, тому бажаючі можуть долучитися результатами своїх досліджень, надіславши заяву: galina_shchuka@ukr.net.

Нехай ця монографія стане не лише платформою для обговорення актуальних питань, але й джерелом натхнення для подальших досліджень у сфері туризму. Дружня взаємодія та взаєморозуміння – запорука успішного розвитку туризму в Україні.

З найкращими побажаннями,

Галина Шука

доктор педагогічних наук, професор,

Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II

**ІНДУСТРІАЛЬНИЙ ТУРИЗМ:
РОЗКРИТТЯ СУТНОСТІ ТА СТРУКТУРИ
INDUSTRIAL TOURISM:
DISCLOSURE OF THE ESSENCE AND STRUCTURE**

*Вікторія Пацюк,
кандидат географічних наук, доцент
Докторантка кафедри економічної та соціальної географії
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Доцент кафедри туризму та економіки Криворізького
державного педагогічного університету*

Anotation. The civilised world has long since moved from the industrial to the post-industrial era. Both working and non-functioning industrial locations are becoming objects of interest, which stimulates a significant increase in visitors and, accordingly, the development of industrial tourism. In the country, industrial tourism has developed locally in leading industrial centres or places of craft production of certain products. Of course, the hostilities had a very negative impact on the development of industrial tourism, and some thematic tourist magnets, such as the salt mine in Soledar, were destroyed.

In the post-war period, the intensification of industrial tourism development will allow to diversify the tourist product of our country, improve the image of industrial regions, and expand the geography of possible trips for both domestic visitors and foreigners.

The chapter reveals the history of industrial tourism in the world and Ukraine, and highlights the main trends in its development. The approaches to the definition of industrial tourism, the content of its main directions: industrial heritage tourism, mining and mining tourism are highlighted. The links of industrial tourism with other types of tourism are revealed, its forms are highlighted. The factors, conditions of development and motives of visitors in industrial tourism are determined.

The thesis about the benefits of industrial tourism for industrial regions and enterprises that practice this tourist destination is substantiated.

An organisational model of industrial tourism has been developed. It demonstrates the interaction between the resources of the territory and the segments of tourist activity provision in order to create a tourist product and bring it to the tourist. The problems of development of industrial tourism and possible ways of their solution are revealed.

Keywords: industrial tourism, mining tourism, industrial heritage tourism, industrial landscapes, factors and conditions for the development of industrial tourism.

Анотація. Цивілізований світ вже давно перейшов від індустріальної до постіндустріальної епохи. Як працюючі, так і нефункціонуючі промислові локації стають об'єктами інтересу, що стимулює значне зростання відвідувачів, та, відповідно, розвиток індустріального туризму. В країні індустріальний туризм розвивався локально в провідних промислових центрах або місцях крафтового виробництва певної продукції. Звісно, військові дії дуже негативно вплинули на розвиток індустріального туризму, деякі тематичні туристичні магніти, як соляна шахта в місті Соледар, знищені.

У повосенний час активізація становлення індустріального туризму дозволить урізноманітнити туристичний продукт нашої країни, покращити імідж промислових регіонів, розширити географію ймовірних подорожей як для внутрішніх відвідувачів, так і для іноземців.

У розділі розкривається історія становлення індустріального туризму у світі та Україні, виділено основні тенденції його розвитку. Висвітлені підходи щодо визначення індустріального туризму, зміст його основних напрямів: туризму індустріальної спадщини, гірничого та шахтного туризму. Розкриті зв'язки індустріального туризму з іншими видами туризму, виділені його форми. Визначені чинники, умови розвитку та мотиви відвідувачів в індустріальному туризмі.

Обгрунтована теза щодо переваг індустріального туризму для промислових регіонів та підприємств, що практикують даний туристичний напрям.

Розроблена організаційна модель функціонування індустріального туризму. В ній продемонстровано взаємодію між ресурсом території та сегментами забезпечення туристичної діяльності з метою створення туристичного продукту та доведення його до туриста. Розкриті проблеми розвитку індустріального туризму та можливі шляхи їх вирішення.

Ключові слова: індустріальний туризм, гірничий туризм, туризм індустріальної спадщини, індустріальні ландшафти, чинники та умови розвитку індустріального туризму.

Вступ

Розвиток світової туристичної сфери характеризується виділенням нових тенденцій, однією з яких є тотальна туристифікація простору, що виявляється у залученні до туристичної діяльності нових територій та об'єктів. Постійне продукування креативних ідей спрямоване на створення абсолютно нової туристичної пропозиції, що спроможна задовольнити забаганки найвимогливіших туристів, а також тих туристів, яких складно здивувати традиційними туристичними ресурсами. Території, які раніше взагалі не виділялися на туристичній мапі, нині починають формувати свій туристичний образ. Туристичною «terra incognita» у нашій країні традиційно вважаються промислові території. Як свідчить досвід багатьох зарубіжних локацій, ці території, завдяки своїм нетрадиційним ресурсам та інтерактивним методам їх представлення, активно можуть бути включені до туристичної сфери та залучати значні

туристичні потоки. Свідченням цього є наявність в багатьох індустриальних пам'яток статусу Світової спадщини ЮНЕСКО. Найвідомішими з них є: соляні копальні Величка та Бохня у Польщі, шахта Цольферайн, фабрика Фагус, металургійний завод у Фельклінгені у Німеччині, фабрики в долині річки Дервент, гірничопромисловий ландшафт Корнволлу і Західного Девона у Великобританії, шахтарське місто Рерус у Новегії, кам'яновугільні копальні Валлонії у Бельгії, залізнична дорога Земмеринг в Австрії, гірничопромисловий район Велика Мідна гора в шведському місті Фалун¹⁸⁹ та багато інших.

Для нашої країни індустриальний туризм може стати одним із альтернативних напрямів для повоєнного розвитку туризму, що обумовлено як наявністю у країні гігантських промислових підприємств фабрично-заводського та гірничодобувного типу, а також масштабних форм техногенного рельєфу.

Історичні аспекти становлення індустриального туризму

Початок історії індустриального туризму ведеться від піонерних наукових розвідок по вивченню старих і закинутих ще в 50-х рр. ХХ ст. заводів, фабрик, шахт Західної Європи, які отримали назву пам'яток індустриальної епохи. Фундатором таких наукових досліджень був італійський історик мистецтва Е. Батістес.

Стосовно дати виникнення індустриального туризму погляди дослідників розділились. Одні вважають, що піонерами в індустриальному туризмі були американські компанії і сталося це в 1866 році, коли свої двері туристам відчинив завод Jack Daniel's. Інші схильні наполягати на тому, що першим підприємством, яке допустило до себе туристів в 1930 р. була компанія «Пежо» в м. Сошо (Франція). Подібну практику мала і компанія Kronenbourg, яка відкрила для відвідувачів свої страсбургські пивоварні вже наприкінці 1940-х рр., однак значного інтересу в екскурсантів дані об'єкти не викликали¹⁹⁰.

Після відвідування авторкою в 2019 р. об'єкту Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО – Соляної копальні «Величка», відбулося переосмислення даної інформації. Адже ще в XV ст. даний об'єкт вже відвідують перші туристи, серед яких був і сам Микола Коперник. Побачити дану локацію дозволялося виключно з дозволу короля. Згодом

¹⁸⁹ World Heritage Convention URL: <https://whc.unesco.org/>

¹⁹⁰ Пацюк В.С. Історія розвитку індустриального туризму за рубезом // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців «Реґіон-2009: суспільно-географічні аспекти» (23-24 квітня 2009 року, м. Харків) / Гол. ред. колеґії К.А. Немень. // РВВ Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, Харків, 2009. С.214-217.

туристичний потенціал копальні оцінили австрійці, які розробили спеціальний маршрут, під час якого можна було побачити каплиці, соляні скульптури, солоні озера. Організовувалися бенгальські вогняні шоу і виступи шахтарського оркестру (заснований у 1830 р.). Наприкінці XVIII ст. шахту щомісячно відвідувало декілька десятків осіб, а на початку XIX ст. кількість туристів досягла декількох сотень. На початку XX ст. існували певні вимоги щодо кількості туристів – не більше 100 осіб одночасно. Вартість відвідування залежала від рівня освітленості маршруту¹⁹¹.

Масові організовані відвідування промислових об'єктів у Європі розпочинаються з 80-х рр. XX ст. Спровоковано це було тим, що після згортання та перенесення виробничих потужностей до країн, що розвиваються, в європейських країнах залишилась велика кількість нефункціонуючих індустриальних об'єктів. Це спровокувало дилему щодо подальших перспектив використання індустриальної спадщини: очистити територію від індустриальних артефактів минулого чи зосередити зусилля на кардинальних перетвореннях виробничих просторів задля подальшого їх використання в потребах суспільства. З рештою, більшість цивілізованих країн обрала стратегію фундаментальних трансформацій колишніх промислових об'єктів на різноманітні за функціоналом центри, які стануть цікавими як місцевим мешканцям, так і туристам.

У Великій Британії концепція індустриального туризму спочатку називалася відвідуванням непрацюючих фірм (промислової спадщини), а наприкінці 1980-х років була поступово розширена, щоб включити відвідування діючих фірм. Доказом було те, що Британське туристичне управління розпочало кампанію « *Побачте, як працює промисловість* » у 1988 році, яка вважається однією з перших ініціатив для сприяння відвідуванням активних компаній¹⁹².

Наприкінці 90-х рр. XX ст. європейська спільнота все більше почала цікавитись збереженням наявної індустриальної спадщини та подальшим розвитком індустриального туризму. У 1999 році було започатковано проєкт Європейський маршрут індустриальної спадщини (ERIH). Цілями даного проєкту є підвищення обізнаності громадськості про цінності індустриального середовища (культурного ландшафту та архітектурної спадщини), висвітлення економічних ресурсів цієї спадщини для сталого розвитку та заохочення добровільної роботи по

¹⁹¹ Serwis korporacyjny Kopalni Soli "Wieliczka" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kopalniawieliczka.eu/gornicze-dziedzictwo/#historia-zabytku>

¹⁹² Mader, T. 2003. Produzierende Betriebe als touristische Attraktionen im Ruhrgebiet. Grundlagen, Erscheinungsformen, Probleme. Magisterarbeit, Heinrich-Heine-Universität Duesseldorf. Hamburg:Diplomica GmbH.

захисту та збереженню цієї спадщини. Нині даний проект нараховує 21 регіональний маршрут та 16 тематичних маршрутів, які орієнтуються на індустріальні локації різної тематики (енергетика, солевидобуток, індустріальна архітектура, гірництво, хімічна промисловість, комунікації, залізо та сталь, індустрія та війна тощо)¹⁹³.

Отже, можна говорити про 5 хронологічних етапів становлення та розвитку індустріального туризму (таблиця 1).

Що ж до України, то екскурсії на промислові підприємства активно впроваджувались з 70-х років ХХ ст. Їх учасниками була шкільна молодь, яка відвідувала різноманітні заводи та фабрики з профорієнтаційною метою.

Піонером розвитку індустріального туризму на комерційних засадах в Україні була соляна шахта у місті Соледар. Тут в результаті більш ніж вікового видобутку солі утворилася система виробок протяжністю понад 200 км, висота виробок подекуди досягає 30 м. Екскурсія починалася з короткої бесіди з техніки безпеки. Маршрут складався приблизно з 700 м, включаючи зворотній шлях до стволу шахти. Спуск здійснювався в кліті (ліфті) на глибину до 300 м. Час екскурсії становив приблизно півтори-дві години. Вся екскурсія проходила по відпрацьованих рудниках № 1 і № 3, а також камері № 41-біс, які знаходились на площі Підбрянцівського пласта. Майже вся екскурсія проходила по дну давнього моря. Під час екскурсії туристи відвідували соляне футбольне поле, підземні лабіринти, концертну залу, підземну галерею, оглядали оригінальні фігури, виконані із солі. В одній із відпрацьованих соляних галерей міста існувала церква. У грудні 2003 р. в камері 41-біс був зафіксований рекорд, занесений в книгу рекордів Гіннеса як перше підземне повітроплавання на повітряній кулі типу «хонер». У жовтні 2004 р. там же відбувся концерт Донбаського симфонічного оркестру «Соляна симфонія» під керівництвом австрійського диригента Курта Шміда за участю солістки Віденської опери Вікторії Лук'янець. Однак даний туристичний магніт знищено російськими окупантами у січні 2023 року.

Найбільш відвідуваним індустріальним об'єктом серед іноземців традиційно була Чорнобильська атомна електростанція, яку 2009 року журнал "Forbes" визнав найекзотичнішим місцем для туризму на Землі. Перші туристи з'явилися в зоні відчуження в середині 90-х років ХХ століття, а 2010 року було ухвалено рішення відкрити Зону для всіх охочих. Результати проведених досліджень показали, що в 30-

¹⁹³ European route of industrial heritage. Available at: <https://www.erih.net/>

кілометровій зоні можна перебувати до 4-5 днів без шкоди для здоров'я, а в 10-кілометровій зоні без шкоди для здоров'я можна перебувати 1 день.

Таблиця 1

Етапи розвитку індустріального туризму
(розроблено авторкою)

<i>№</i>	<i>Етап</i>	<i>Часовий проміжок</i>	<i>Характеристика</i>
1	Зародження	кінець XVIII-початок XX століття	Відвідування індустріальних об'єктів з метою задоволення пізнавальних потреб. Не має комерційної мети. Доступний лише для окремих прошарків суспільства (буржуазія, аристократія тощо).
2	Впровадження	30-60-ті рр. XX ст.	Підприємства деяких галузей (машинобудування, харчової промисловості) починають залучати відвідувачів з метою популяризації продукції, яка виготовляється на підприємствах.
3	Комерціалізація	60-80-ті рр. XX ст.	Зростання добробуту населення стимулювало урізноманітнення туристичної пропозиції. Індустріальний туризм набуває комерційного спрямування, запроваджуються вхідні квитки, на підприємствах створюються магазини, де реалізується продукція, що виготовляється на підприємстві та сувеніри. Індустріальний туризм є доступним для різних прошарків населення. Окрім цього, активізується відвідування підприємств з профорієнтаційною метою.
4	Переосмислення індустріальної спадщини	80-90-ті рр. XX ст.	Продовжується комерційне відвідування працюючих підприємств. Зростає частка відвідувачів. Індустріальний туризм стає маркетинговим механізмом і для компанії, і для регіону. В той же час, через переміщення виробничої бази до країн «третього світу» постає питання подальшої долі індустріальних об'єктів.
5	Ревіталізація та популяризація	Кінець XX – наші дні	Закриті індустріальні об'єкти в розвинених країнах отримують друге життя після того як зазнають трансформацій. Створюється організація ERIH, що займається збереженням індустріальної спадщини та її популяризація через туризм. Виникають масові індустріальні фестивалі ExtraSchicht у Німеччині та Industriada в Польщі, діяльність яких покликана популяризувати індустріальну культуру.

Всеукраїнським провайдером екскурсій до Чорнобильської зони є підприємство «Чорнобиль Тур», яке розробило програми відвідування об'єкта різної тематичної спрямованості та тривалості. Стандартна одноденна програма відвідування зони включає: відвідування оглядового майданчика Чорнобильської атомної електростанції з видом на об'єкт «Укриття»; огляд пам'ятника Прометею та меморіальних дошок загиблим

під час аварії; відвідування ставу-охолоджувача ЧАЕС; пішу прогулянку вулицями міста Прип'ять (у супроводі гідів), що передбачає відвідування палацу культури «Енергетик», дитячого парку з символічним «Чортовим колесом». Решта програм – тривалістю від двох днів – можуть включати відвідування оглядового павільйону Чорнобильської атомної електростанції з видом на об'єкт «Укриття», ночівлю в готелі «Прип'ять» (єдиному діючому на території зони), відвідування кладовища техніки, що брала участь у ліквідації наслідків аварії – «Буряківка» та «Розсоха», відвідування численних пам'яток, яких на території зони понад десяток, особливо серед них вражає меморіальний комплекс на згадку про зниклі села. Під час переїзду з Чорнобильської атомної електростанції до міста Прип'ять можна побачити «міст смерті» та «рудий ліс». У зв'язку з російською агресією з 19 лютого 2022 року Чорнобильська зона є тимчасово закритою для відвідувачів¹⁹⁴.

До 30-річчя аварії на ЧАЕС Указом Президента України в межах зони відчуження і зони безумовного (обов'язкового) відселення (ЗВіЗБ(О)В) було утворено Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник. Площа Заповідника становить 226 964,7 га – це найбільша одиниця природно-заповідного фонду на території України¹⁹⁵. Футуристичним завданням даної території є її внесення до Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

У 2011 році авторкою була захищена перша в Україні дисертація на тему індустріального туризму та розпочався етап практичного впровадження теоретичних напрацювань¹⁹⁶.

Першим містом України, яке на муніципальному рівні ініціювало розвиток індустріального туризму, є Кривий Ріг. Обговорення перспектив розвитку індустріального туризму в місті було ініційовано міською владою восени 2012 року, після того як представники канадського проекту МЕРМ (Місцевий економічний розвиток), готуючи маркетингову стратегію міста, визначили індустріальний туризм однією з оперативних цілей. Як результат, у процесі спільної роботи Управління економіки Криворізької міської ради, фахівців Інституту розвитку міста Кривого Рогу та експертів Криворізького державного педагогічного університету, в тому числі авторки, було розроблено «Програму розвитку промислового

¹⁹⁴ Tchernobyl tour. URL: <https://www.chernobyl-tour.com/>

¹⁹⁵ Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник <http://surl.li/aluy>

¹⁹⁶ Пацок В.С. Територіальна організація індустріального туризму Криворіжжя: дис. ... канд. геогр. наук : 11.00.02 – економічна та соціальна географія [Текст] / В. С. Пацок. Київ, 2011. 305 с.

туризму в місті Кривому Розі на 2013-2015 роки»¹⁹⁷. Дані напрацювання стали основою «Програми розвитку промислового туризму в місті Кривому Розі на 2016-2020 роки», яку згодом було пролонговано до 2024 роки. Основною метою Програми є «здійснення заходів, спрямованих на розвиток туристичної галузі, забезпечення умов для повноцінного розвитку індустріального туризму, створення якісного туристичного продукту, здатного відобразити все різноманіття індустріальної спадщини та максимально задовольнити потреби внутрішнього й міжнародного туризму»¹⁹⁸.

З метою реалізації даної програми при комунальному підприємстві «Інститут розвитку міста Кривого Рогу» було створено відділ промислового туризму, який функціонує з 1 березня 2013 року. Було створено координаційну раду з питань розвитку промислового туризму, до якої увійшли представники міської ради, промислових підприємств, фахівці туристичної сфери, вчені та місцеві краєзнавці.

Саме у Кривому Розі вперше в Україні було проведено тематичні форуми: «Індустріальний туризм: реалії та перспективи» (2013 р.), «Індустріальний туризм: кращі практики для ефективного розвитку територій» (2015 та 2017 рр.), «Трансформація економіки індустріальних міст через розвиток туризму» (2019 р.), на яких перспективи розвитку індустріального туризму в місті обговорювали вчені, управлінці, представники індустріальних підприємств та туристичного бізнесу.

Загалом виникненню індустріального туризму сприяло декілька тенденцій:

1) після припинення масового промислового виробництва постало питання подальшого збереження як промислових споруд, так і інших артефактів промислового виробництва. На першому етапі піднімалося питання збереження об'єктів від руйнування, далі відбувалася їх музеєфікація, що в подальшому призвело до комплексної регенерації промислових територій;

2) туризм перетворився в одну з найбільших галузей світової економіки. Зважаючи на це, багато регіонів світу почали роботу над пошуком нових ресурсів та створенням нестандартного туристичного продукту для розвитку туристичної діяльності, що спроможні

¹⁹⁷ Програма розвитку промислового туризму в місті Кривий Ріг на 2013-2015 роки [Текст]. – Кривий Ріг, 2013.

¹⁹⁸ Програма розвитку промислового туризму в місті Кривий Ріг на 2016-2020 роки. Кривий Ріг, 2016. 23 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://krt.dp.ua/files/pdf/The_program_of_development_of_industrial_tourism_2016-2020.pdf

задовольнити найвибагливіші запити всіх вікових, соціальних та професійних верств населення;

3) відбулася зміна орієнтирів в мотивах туристів. Розбалувана враженнями заможна публіка наситилася цивільними краєвидами, спокійним, розміреним відпочинком. На протигагу традиційному пляжно-готельному відпочинку зріс попит на тури активно-пізнавальної спрямованості та креативні форми туристичної роботи.

Загалом тенденціями розвитку індустріального туризму нині є те, що:

1) індустріальний туризм набирає активних обертів з 80-х років ХХ століття;

2) найоптимальнішими умовами становлення індустріального туризму є формування яскравих вражень у туристів шляхом збалансування розважальної, навчальної та естетичної складової;

3) індустріальний туризм в західних країнах – це не лише модна розвага, але й маркетинговий прийом, як маловитратний спосіб привернення уваги до фірм;

4) розвиток індустріального туризму сприяє покращенню іміджу промислових регіонів;

5) перетворення виробництва в туристичний об'єкт стимулює фірму до покращення корпоративного клімату та трудових відносин;

6) є ціла категорія студентів та робітників, для яких екскурс на промислові підприємства корисний з огляду на необхідність підвищення власної кваліфікації;

7) важливе значення для працюючих підприємств мають профорієнтаційні екскурсії школярів і студентів, як шлях вирішення дефіциту в майбутньому кваліфікованих трудових ресурсів;

8) найпрестижнішими напрямками індустріального туризму є авіа- та автотуризм, а найбільш доступним та найбільш відвідуваними є підприємства харчової промисловості;

9) територіально найбільша концентрація об'єктів індустріального туризму спостерігається в Західній Європі та США;

10) тенденціями останнього часу є створення спеціалізованих індустріальних турів та індустріальних парків регіонального та національного статусу.

Підходи щодо визначення індустріального туризму

Становлення та розвиток теоретичного підґрунтя індустріально-туристичної діяльності в західній науці розпочалося ще з 70-х років ХХ ст. У США засновником теорії індустріального туризму вважають

американського вченого, професора кафедри дизайну середовища та ландшафтної архітектури Каліфорнійського університету Д. МакКенелла. Ще у 70-х роках ХХ ст. науковцем здійснено загальнонауковий аналіз туристських потоків з семіотичної, антропологічної і соціальної точок зору. Автор відзначає, що «індустріальний туризм – це відвідування об'єктів, що демонструють особливий тип пізнання про минуле, теперішнє або майбутнє в цілому (екскурсії до банків, телефонних компаній, промислових заводів тощо)»¹⁹⁹.

У своєму фундаментальному дослідженні група нідерландських вчених на чолі з А. Отгаар зазначають, що індустріальний туризм є відносно не дослідженою темою, з відсутністю чітких концепцій та визначень. Для опису того ж самого явища використовуються інші терміни. У деяких випадках це здається лише різницею в мові: *Industrietourismus* (німецька), *tourisme industriel* (французька), *industrieeel toerisme* (голландська), *turismo industrial* (іспанська), *turisme industriale* (італійська) тощо. В деяких країнах індустріальний туризм в основному стосується відвідування діючих підприємств, в той час як в інших країнах він стосується відвідування промислової спадщини (недіючих підприємств), або охоплює обидва значення. У Німеччині та Франції, наприклад, багато людей асоціюють індустріальний туризм з промисловою спадщиною, а не з відвідуванням діючих підприємств. Терміни *Werkstourismus* (фабричний туризм) або *Betriebsbesichtigungen* (відвідування підприємств) більш поширені в Німеччині, в той час як французи вважають за краще використовувати більш нейтральний термін *visites d'enterprises* (відвідування підприємств). В англосаксонській літературі прийнято розрізняти індустріальний туризм (відвідування діючих підприємств) та туризм промислової спадщини. В інших країнах термін "індустріальний туризм" не є дуже поширеним. Замість нього використовують більш нейтральні терміни "відвідування підприємств" або "екскурсії на заводи". Основною перевагою використання цих назв є те, що вони не пов'язані безпосередньо з туризмом і (відпочинком) туристів, що дозволяє враховувати різні мотиви відвідування підприємства (відпочинок, освіта, обмін знаннями тощо). Інші говорять про технічні візити у випадку візитів з освітніми або професійними мотивами²⁰⁰.

Також серед науковців спостерігається певна плутанина, коли йдеться про визначення промислового туризму. Е. Фрю у своєму

¹⁹⁹ Maccannel D. *The Tourist: A New Theory of the Leisure Class* [Текст] / D. Maccannel. – New York: Schocken Books, 1976. – 231 p.

²⁰⁰ Otgaar, A. H., Van den Berg, L., & Feng, R. X. (2016). *Industrial tourism: opportunities for city and enterprise*. Routledge.

емпіричному дослідженні пам'яток промислового туризму зазначає, що "промисловий туризм передбачає відвідування туристами діючих промислових об'єктів, де основна діяльність об'єкта не є туристично орієнтованою"²⁰¹.

П. Буйок зі співавторами зазначає, що індустріальний туризм – це сфера, яка зосереджена на дослідженні історичних промислових пам'яток та занедбаних об'єктів²⁰².

Одним із піонерів вивчення даної проблематики був професор Кельнського університету Дітріх Зоєц, який ще в 1986 році визначав індустріальний туризм як «форми просторової мобільності (за винятком поїздок усіх працівників компанії до місця роботи), які можна простежити до тяжіння діючих або колишніх промислових систем (тобто заводів, включаючи елементи, які можуть бути функціонально віднесені до них)»²⁰³.

В українському науковому середовищі є певні розбіжності щодо трактування даного туристичного напрямку, так як паралельно використовуються дві дефініції «промисловий туризм» та «індустріальний туризм». В свій час український географ, фундатор вітчизняного туризмознавства М. П. Крачило визначав промисловий (наголос на першу літеру «о») туризм як відокремлений вид туризму, пов'язаний із відвідуванням регіонів, де поширені та зберігаються місцевим населенням, певні народні промисли – різьба по дереву, гончарство, килимарство, лозоплетіння тощо²⁰⁴. Проте авторка не погоджується з даним підходом і наполягають на тому, що основною метою промислового туризму є відвідування виробничих просторів і не принципово як це буде трактуватися, як промисловий, чи як індустріальний туризм.

На географічному аспекті змісту індустріального туризму у своєму визначенні наполягає авторка, трактуючи його як вид туризму, який розвивається в промислових регіонах, та має на меті ознайомлення з індустріальними об'єктами, пізнання витворів архітектури індустріальних

²⁰¹ Frew, E. A. (2000). *Industrial tourism: a conceptual and empirical analysis* (Doctoral dissertation, Victoria University).

²⁰² Bujok, P., Klempa, M., Jelinek, J., Porzer, M., & Rodriguez Gonzalez, M. A. G. (2015). Industrial tourism in the context of the industrial heritage. *Geojournal of Tourism and Geosites*, 15(1), 81-92.

²⁰³ Soyez D. *Industrietourismus (Industrial Tourism)* [Текст] / D. Soyez // *Erdkunde*. 1986. – P. 105-111.

²⁰⁴ Крачило М. П. Економічні аспекти розвитку туризму в Україні в контексті світового досвіду [Текст] / М.П. Крачило // *Проблеми розвитку туризму в Україні і завдання відновлення історичної пам'яті народу засобами туризму: тези доп. всеукр. наук.-практ. конф. Ч.І. – К.: Косів, 2012. – С. 14-21.*

споруд, відвідування як функціонуючих, так і непрацюючих промислових підприємств з метою задоволення пізнавальних, професійних, ділових та інших інтересів²⁰⁵.

Згідно Міжнародного стандарту ISO 13810, який імплементовано до законодавства нашої країни з 2016 року, індустріальний туризм визначається, як відвідування та діяльність туристичного спрямування на індустріальний об'єкт, що дозволяє відвідувачам розуміти процеси та науку, що належать до минулого, сьогодення чи майбутнього²⁰⁶.

Авторкою разом з В. Казаковим було запропоновано внести зміни до Закону України «Про туризм», запропонувавши у 2019 році Департаменту туризму та курортів включити до нього визначення поняття індустріальний (промисловий) туризм:

Індустріальний (промисловий) туризм – вид туризму, який передбачає відвідування діючих промислових підприємств, техногенних ландшафтів, об'єктів індустріальної спадщини, музеїв промислової тематики, а також подієвих заходів у сфері індустріальної культури, з метою ознайомлення з виробничими технологіями, технікою та результатами промислової діяльності та задоволення інших інтересів туристів. У цьому визначенні нами не було відображено ще один елемент відвідування – ревіталізовані індустріальні об'єкти, так як вони є основним об'єктом постіндустріального туризму, який буде розглянуто в подальших дослідженнях авторів. Однак повністю виключати ревіталізовані об'єкти з поля зору індустріального туризму не доцільно²⁰⁷.

У новому Проекті Закону про внесення змін до Закону України «Про туризм» поняття індустріального туризму зазначено, однак у дещо відмінному трактуванні від нашого: «Промисловий (індустріальний) туризм – відвідування об'єктів діючої індустрії, індустріальної спадщини територій, будівель та інженерними спорудами виробничого або спеціального призначення, будь-яких занедбаних споруд, отримання нових знань, вражень, психологічного, естетичного або дослідницького задоволення»²⁰⁸

Через війну прийняття нової редакції Закону було відтерміновано.

²⁰⁵ Пацюк В. С. Індустріальний туризм та його особливості [Текст] / В.С. Пацюк // Географія та туризм. – 2009. – №. 2. – С. 104-109.

²⁰⁶ Методичні рекомендації щодо впровадження міжнародного стандарту ДСТУ ISO 13810:2016 "Індустріальний туризм" [Текст]. 2019. – 16 с.

²⁰⁷ Patsiuk, V., & Kazakov, V. (2023). Industrial tourism as an effective direction of urban regeneration (analysis of Kryvyi Rih practice). *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University, Series "Geology. Ecology"*, (58), 188-201. <https://doi.org/10.26565/2410-7360-2023-58-15>

²⁰⁸ Проект Закону про внесення змін до Закону України "Про туризм" та деяких інших законодавчих актів щодо основних засад розвитку туризму. – № 4162 від 29.09.2020. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70072

Структура індустріального туризму

У структурі індустріального туризму виділяється два основних компоненти: об'єкти індустріальної спадщини та об'єкти діючої індустрії. В залежності від того, на що робиться акцент у відвідуванні, різні автори дають характеристику різних підвидів індустріального туризму: туризму індустріальної спадщини (останніми роками почали користувалися терміном постіндустріальний туризм), гірничого туризму, шахтного туризму тощо.

Дослідження туризму індустріальної спадщини активізувались синхронно з початком громадських обговорень щодо подальшої долі нефункціонуючих індустріальних об'єктів. Одне з перших визначень терміну «туризм індустріальної спадщини» трактується як розвиток туристичної діяльності та індустрії на створених людиною об'єктах, будівлях і ландшафтах, що виникли в результаті промислових процесів попередніх періодів²⁰⁹.

У західній науці останніми роками все частіше почали використовувати термін постіндустріальний туризм. Наприклад, М. Кроненберг розрізняє індустріальний і постіндустріальний туризм. За його словами, перший – це туризм на діючих виробничих підприємствах, який має освітню та пізнавальну мету, а другий – поїздки в місця, де промислове виробництво було знято з експлуатації²¹⁰. М. Лампарська зазначає, що туризм індустріальної спадщини поєднує туристичну діяльність та реліквії індустріальної культури, які представляють і зберігають історичні, технологічні, соціальні та архітектурні цінності індустріальних традицій²¹¹. Нею також акцентується увага на тому, що постіндустріальний туризм до об'єктів промислової спадщини є важливою частиною культурного туризму.

Щодо гірничого туризму, то є когорта вчених, які трактують гірничий туризм виключно через призму спадщини. Зокрема польські науковці П. Рожницький та Д. Дриглас зазначають, що гірничодобувна промисловість і туризм розвиваються пліч-о-пліч у різних регіонах світу. Деякі шахти закриваються після закінчення експлуатації. Це створює можливість для розвитку гірничого туризму²¹². На нашу думку відповідне

²⁰⁹ Edwards, J.A. and Llude's, J.C. (1996) Mines and quarries: industrial heritage tourism, *Annals of Tourism Research*, 23, pp. 341–363.

²¹⁰ Kronenberg M. Turystyka dziedzictwa przemysłowego – próba sprecyzowania terminologii [Текст] / M. Kronenberg // *Dziedzictwo przemysłowe jako strategia rozwoju innowacyjnej gospodarki*. – 2007. – С. 33-42.

²¹¹ Lamparska, M. (2019). Post-mining tourism in Upper Silesia and Czech-Moravian country. *Journal of Geography, Politics and Society*, 9(2), 57-68.

²¹² Różycki, P., & Dryglas, D. Mining tourism, sacral and other forms of tourism practiced in antique mines-analysis of the results // *Acta Montanistica Slovaca*. 2021, 22(1).

трактування дещо звужує сутність гірничого туризму виключно до розгляду його крізь призму спадщини.

Безпосередньо поняття «туризм гірничої спадщини» у своїх дослідженнях використовує достатньо велика кількість науковців з різних країн світу, однак одним із піонерних вважається дослідження Д. Коле²¹³, зокрема, він розглядав перетворення резервних ділянок вугільних шахт на об'єкти промислової спадщини відповідно до цілей сталого розвитку та здійснив дослідження стійкості пам'яток гірничої спадщини Великобританії як життєздатних туристичних підприємств. Автором використані результати опитування, проведеного в 2002 році на об'єктах гірничої спадщини Великобританії.

Чеський науковець Є. Єлен розглядає гірничий туризм як одну з форм збереження, інтерпретації гірничої спадщини та її передачі наступним поколінням. При цьому він наголошує, що «важливо також знайти баланс між усіма функціями спадщини, а не зосереджуватися лише на деяких з них для потреб туризму. Гірничу спадщину може задовольнити потреби туризму, але вона не повинна бути підпорядкована цим потребам і створюватися виключно для отримання доходу»²¹⁴.

Вагому фундаментальну роботу щодо розкриття структури та особливостей гірничого туризму здійснили словацькі вчені на чолі з Р. Рибар. У дослідженні «Гірничий туризм та його місце по відношенню до інших видів туризму» вчені Р. Рибар та Л. Стриба, визначають гірничий туризм як для фахівців, так і для широкого загалу, що дозволяє відвідувачам через відвідування шахт, музеїв та культурно-історичних пам'яток, пов'язаних з гірничою діяльністю та побутом шахтарів, а також через відвідування музеїв з гірничими експозиціями відчутти зв'язок з одним з найдавніших видів людської діяльності - видобутком сировини, що розташовувався і розвивався здебільшого під землею впродовж століть і пов'язував відвідувача з його/її пращурами²¹⁵.

Чеський науковець С. Шейбал розглядає гірничий туризм як вид індустріального туризму, що спрямований на відстеження розвитку гірничих дисциплін та їх практичного впливу на історію людського суспільства. В той же час, вчений зазначає, що найбільш проблематичною

²¹³ Cole, D. Exploring the sustainability of mining heritage tourism // *Journal of Sustainable Tourism*. 2004. 12(6), 480-494. <https://doi.org/10.1080/09669580408667250>

²¹⁴ Jelen, J. Mining heritage and mining tourism // *Czech Journal of Tourism*. 2018. 7(1), 93-105. DOI: 10.1515/cjot-2018-0005

²¹⁵ Rybár, P., & Štrba, L. Mining tourism and its position in relation to other forms of tourism. In *Proceedings on the GEOTUR 2016: International Conference on Geotourism, Mining Tourism, Sustainable Development, and Environmental Protection*. Florencia: IBIMET-CNR. 20216. P. 2-7.

є теоретична основа гірничого туризму. Причина в тому, що це складна трансдисциплінарна галузь науки, яка використовує науки про землю, відповідні технічні та соціально-економічні дисципліни²¹⁶.

Проблематику гірничого туризму як туристичного напрямку, що є запорукою сталого розвитку для промислових регіонів, також розглядали й авторка з колегами у своїх попередніх роботах^{217 218}.

Різновидом гірничого туризму є шахтний туризм, метою якого є відвідування наземних або/та підземних частин шахти з пізнавальними, діловими, науковими, екстремальними мотивами (тощо). При цьому шахти можуть бути працюючими і закритими (законсервовані або закинуті).

Як і в інших видах туризму, в індустріальному також складно провести чіткі розмежування з іншими дотичними напрямками. Найтісніший зв'язок індустріального туризму є з геологічним туризмом. У процесі гірничих робіт, створення шахт та кар'єрів, розкриваються древні геологічні структури, за якими можна вивчати історію нашої планети та робити оцінку ресурсної бази певної території.

Під час ділових поїздок туристи відвідують не лише конференції та воркшопи, а й доволі часто для них організовуються екскурсії на функціонуюче виробництво. Зв'язок з екстремальним туризмом проявляється в тому, що індустріальне середовище є чудовим майданчиком для розвитку різних видів екстриму – дайвінг на затоплених кар'єрах, трекінг і трейли відвалами, скелелазіння на стінках кар'єрів та спорудах, подорожі спелестологічними об'єктами (закинуті штреки, стовли шахт, штольні, провальні колодязі, підземні видобувні камери, квершлагі є ресурсом).

Деякі індустріальні локації, як наприклад, Чорнобильська АЕС, шахта Буа-дю-Казьє у Бельгії є об'єктами темного туризму або туризму катастроф. Індустріальні об'єкти на кшталт шоколадних і кондитерських фабрик, молокозаводів є об'єктами гастрономічного туризму. Виноробні, пивоварні та підприємства лікєро-горілчаного профілю є об'єктами різних напрямів алкотуризму.

²¹⁶ Schejbal, C. *Montánní turismus (Mining tourism)*. Technical University of Ostrava: Ostrava, Czech Republic. 2016, 182 p.

²¹⁷ Patsiuk, V. S., Ostapchuk, I. O., & Kazakov, V. L. (2023, October). Mining tourism as a guarantee of sustainable development of industrial regions (on the example of Kryvyi Rih region). In *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science* (Vol. 1254, No. 1, p. 012131). IOP Publishing.

²¹⁸ Patsiuk, V. (2023). European experience in the development of mining tourism in old industrial regions and the possibility of its testing in Ukraine. *Publishing House "Baltija Publishing"*.

Індустріальний туризм може бути поділений на класи: внутрішній та міжнародний, який в свою чергу поділяється на в'їзний та виїзний. Ключовим індустріальним об'єктом в'їзного туризму в Україні була територія зони відчуження Чорнобильської АЕС, яка була магнітом для значних потоків туристів. Туризм до Чорнобильської зони навіть отримав неофіційну назву – «чорнобильський туризм».

Доцільно виділити основні форми індустріального туризму.

За характером організації індустріальний туризм є, як правило, організованим, через те, що не всім бажаним дозволено входити на територію виробничих установ. Неорганізований індустріальний туризм відбувається у випадку відвідування відпрацьованих виробничих об'єктів, які викликають інтерес у любителів екстремального туризму: спелестологія, руфінг, сталкеринг, дигерство тощо.

За кількістю учасників індустріальний туризм може бути індивідуальним, сімейним, але в більшості випадків є груповим. *За строками та тривалістю* перебування в подорожі може бути короткотерміновий (1-3 дні), середньої тривалості (4-7 днів) та багатоденний (понад тиждень), проте, зазвичай, індустріальні тури бувають короткотерміновими. *За інтенсивністю туристичних потоків* індустріальний туризм може бути постійним (відвідування об'єктів фабрично-заводського типу, музеїв промислової тематики, ревіталізованих індустріальних об'єктів) та сезонним (відвідування гірничих об'єктів та участь у різноманітних активностях на їх території: гірськолижні траси на відвалах, дайвінг в затоплених кар'єрах тощо).

За джерелами фінансування індустріальний туризм відбувається як комерційний (звичайний туристичний бізнес) та соціальний (на волонтерських засадах). *За віком учасників* і індустріального туризму можна виділити наступні форми: шкільний, представлений у більшості випадків профорієнтаційними екскурсіями; молодіжний, спрямований на задоволення пізнавальних, екстремальних та розважальних мотивів студентів і молоді; дорослий, що має на меті забезпечення пізнавальних, професійних та ділових мотивів; туризм осіб третього віку, що спрямований на забезпечення, як правило, пізнавальних та ностальгічних мотивів.

За видами пересування індустріальний туризм можна поділити на: пішохідний до гірничопромислових ландшафтів та об'єктів індустріальної спадщини, куди ускладнений під'їзд транспортними засобами; з використанням традиційних (авто, автобуси), нетрадиційних (канатних доріг, підземних фунікулерів) та специфічних (машини-вахтовки, великовантажні автомобілі, шахтарські вагончики, ствольні кліті шахт)

транспортних засобів; змішаний, коли під час індустриальних турів використовуються пішохідний та транспортні види пересування.

Теоретичні засади індустриального туризму

Розвиток індустриального туризму сприяє диверсифікації напрямків розвитку промислового регіону, інвестиційному розвитку даних територій, оскільки доходи від надання послуг туристам стають додатковим джерелом надходжень.

Слід також зазначити, що основна ідея індустриального туризму – подолання негативного ставлення до промислових міст, ознайомлення людей з надбаннями індустриальної епохи, показ кращих творінь індустриальної культури різних цивілізацій.

Доцільним є визначення поняття «індустриально-туристичні ресурси» та «індустриально-туристичний потенціал».

Індустриально-туристичні ресурси – це об'єкти та явища антропогенного чи техногенного походження, які мають ґносеологічну цінність та включають в себе специфічні риси індустриальної стадії розвитку, а також можуть бути використані з туристичною метою.

Індустриально-туристичний потенціал – це сукупність гірничопромислових та фабрично-заводських об'єктів і ландшафтів, атрактивні параметри яких є, чи в перспективі можуть стати передумовами організації туризму на певній території²¹⁹.

За походженням об'єкти індустриального туризму доволі різноманітні, але ключове значення мають 5 типів об'єктів:

- працюючі промислові об'єкти – об'єкти фабрично-заводського (заводи, фабрики, цехи, доменні печі тощо) та гірничовидобувного комплексу (гірничозбагачувальні комбінати, шахти, кар'єри тощо);
- техногенні ландшафти, що виникли на індустриальному етапі історії і несуть всю суму науково-технічних досягнень та інженерних рішень свого часу, структурно-функціональних особливостей технологічних циклів та їх територіальної організації, ґрадобудівних знахідок при територіальному «компонуванні» промислових зон та архітектурних підрахунків при спорудженні заводів, фабрик та шахт, тобто всю суму того, що можна назвати індустриальною культурою (цитовано Ю.Г. Тютюнник за ²²⁰);

²¹⁹ Пацюк, В. С. (2009). Індустриальний туризм та його особливості. *Географія та туризм: Наук. зб./Ред. кол.: ЯБ Олійник (відп. ред.) та ін.–К.: ЛГТ*, 104-109.

²²⁰ Пацюк, В. С. (2008). Індустриальний туризм і перспективи його розвитку в Україні. *Наук. зап. Вінниць. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Сер.: Географія*, (15), 82.

- індустриальна спадщина, що включає будь-які матеріальні залишки технологічного та індустриального минулого людської цивілізації. Окрім архітектурної спадщини, до цієї категорії належать допоміжні склади, транспортні засоби та інфраструктура, робітничі селища, дорожні об'єкти. Нематеріальна спадщина є дуже цінним свідченням та історичним ресурсом, що свідчить про індустриальний злет²²¹;
- музеї промислової тематики: історії окремих підприємств, технічні скансени, тематичні музеї (шахтарської справи, транспортні, сільськогосподарські, музеї вугілля та ін.), комплексні музеї політехнічного спрямування (науки і техніки);
- регеновані виробничі об'єкти, які пройшли процес ревіталізації як комплексу організаційних, технологічних, архітектурних та економічних заходів, спрямованих на часткову або повну реконструкцію промислового об'єкта з подальшою зміною його цільових функцій²²².

Розвиток індустриального туризму повинен будуватись на системній основі та враховувати кілька основних чинників²²³:

1. Науковий чинник. Визначає розробки у сфері теорії, методології вивчення феномена ІТ, визначає зміст основних понять в галузі туризму. Під індустриальним туризмом розуміється процес тимчасового переміщення людей з місця свого постійного проживання в іншу місцевість у вільний час в цілях відвідування працюючих і законсервованих промислових та супутніх з ними антропогенних ландшафтів, без заняття оплачуваною роботою у відвідуваному місці. Головним мотивом в індустриальному туризмі є зацікавленість туриста технологіями виробництва та технічними артефактами.

2. Ресурсний чинник. Будь-який вид туризму ґрунтується на використанні певного виду туристичних ресурсів. В індустриальному туристичним ресурсом є: 1) промислові ландшафти (працюючі і неробочі) – кар'єри, відвали, шахтні поверхневі провали, шахтні підземні порожнини, об'єкти виробництва (заводи, фабрики, шахтні споруди,

²²¹ Milić, I. G., & Makarun, E. (2017). Policy learning guidelines on industrial heritage tourism. *Center for Industrial Heritage*.

²²² Bronevitskyi, A. P. (2016). Osoblyvosti orhanizatsii budivelnoho vyrobnytstva pid chas revitalizatsii promyslovykh budivel ta sporud [Features of the organization of construction production during the revitalization of industrial buildings and structures]. *Construction production*, (60), 43-47.

²²³ Казаков, В. Л. (2013). Системний підхід до розвитку індустриального туризму (на прикладі Кривого Рогу). In Збалансований розвиток туристичних регіонів: національний і світовий досвід: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. Конф.(Львів, 25-26 квітня 2013 р).–Львів: Ліга-Прес (pp. 218-220).

комбінати, електростанції); 2) селитебні (робітничі селища); 3) обслуговуючі (робочі лазні, адміністративні контори); 4) гідротехнічні (відвідні водойми, дамби ставків, підземні дериваційні канали); 5) транспортні (відкотні залізничні дороги, водостічні труби, заводські мости, автодороги); 6) рекреаційні індустріальні ландшафти (сквери і парки на території підприємств або робочих селищ, музеї промисловості).

3. Інфраструктурний чинник. Визначає сегмент регіонального туристичного комплексу, що відповідає за наступні необхідні елементи організації турів: 1) заклади розміщення; 2) транспорт; 3) заклади харчування туристів; 4) заклади дозвілля.

4. Кадровий чинник. Системний розвиток індустріального туризму повинен бути забезпечений відповідними підготовленими кадрами в галузях менеджменту туризму, екскурсійної справи, готельно-ресторанної справи, анімації. Гіди, які обслуговують індустріальні програми, повинні добре розумітися на специфіці виробництва, тому резонно займатися перекваліфікацією працівників, які виходять на пенсію (на виробництві часто це відбувається раніше, ніж загальноприйнятий пенсійний вік).

5. Екскурсійно-методичне забезпечення. Основою турпродукту в індустріальному туризмі є система екскурсій. Окремим питанням стоїть розробка турів індустріальної тематики. Основними елементами при розробці даних турів є: шахтний туризм (спуск в шахту), геологічний туризм, екскурсії до кар'єрів, шахтних провальних зон, виробничий туризм – тури на працюючі підприємства, екскурсії на відвали, екскурсії антропогенними гідротехнічними об'єктами, тури старовинними індустріальними об'єктами, екскурсії транспортною спадщиною, екскурсії до музеїв промислової тематики, відвідування ревіталізованих індустріальних об'єктів, комбіновані тури за змістом та територією. Необхідна розробка системи таких екскурсій для різних цільових аудиторій. Необхідне написання монографій, брошур, розробка туристичних карт на тематику індустріального туризму тощо.

6. Рекламний чинник. Реалізація даного чинника можлива, перш за все, через створення інформаційних проєктів по популяризації індустріального туризму: окремого сайту, сторінки на сайті управлінських структур (від локального до державного рівня), сайтів окремих турфірм, які будуть спеціалізуватися на створенні індустріального тупродукту та його популяризації на туристичному ринку, підготовка рекламних проспектів, буклетів, календарів, сувенірної продукції з виключно вузькопрофільною промисловою тематикою, систематична участь у туристичних виставках.

7. Організаційний чинник. Його вплив на розвиток індустріального туризму відбувається у наступних напрямках: затвердження нормативних

документів, які регламентують організацію індустріального туризму; прийняття програм розвитку індустріального туризму як регламентуючого документа туристичної діяльності як на рівні індустріальних центрів, так і регіонів; створення бази даних промислових об'єктів; консервація і збереження старовинних промислових об'єктів, їх залишків або місць їх розташування, віком понад 50-60 років для організації історико-промислового туризму; спрощення та прискорення процедури оформлення пропускових документів на працюючі підприємства; вирішення питання зацікавленості великих підприємств на допуск туристів для огляду об'єктів на своїй території; залучення інвестицій та грантів для переоснащення індустріальних об'єктів під потреби туристів.

Загальними умовами для формування та функціонування індустріального туризму є:

1. Наявність індустріально-туристичних об'єктів та ресурсів.
2. Можливість організованого доступу на промислові підприємства.
3. Наявність туристичних підприємств, що розробляють індустріально-туристичні маршрути та організовують екскурсії на підприємства.
4. Достатній рівень розвитку туристичної інфраструктури та сервісу.
5. Змістовна рекламна кампанія та наявність інноваційних наукових розробок індустріально-туристичної тематики.
6. Забезпечення повної безпеки туристів.
7. Наявність у населення регіону навичок підприємницької діяльності в сфері туристичного бізнесу.
8. Укомплектованість туристичної сфери висококваліфікованими кадрами.

Розвиток індустріального туризму має низку переваг для розвитку території, які визначаються наступними індикаторами:

- економічні (надходження фінансових ресурсів до регіону, мультиплікативний ефект, що відображається на діяльності підприємств туристичної індустрії (транспорт, розміщення, харчування, сувенірна продукція тощо);
- маркетингові (просування туристичного продукту, окремих підприємств, що приймають туристів та всього регіону);
- іміджеві (покращення впізнаваності територій та окремих підприємств, їх брендуння із врахуванням іміджу потужних індустріальних територій);
- соціальні (диверсифікація ринка праці, забезпечення зайнятості населення, зростання числа робочих місць, зростання доходів населення, зростання чисельності зайнятих неробітничими

НІШЕВІ ВИДИ ТУРИЗМУ (КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ)

спеціальностями, нівелювання соціальної напруги в результаті деіндустріалізації територій, наступність поколінь, зайнятих на індустріальному виробництві тощо);

- культурні (розвиток індустріальної культури, збереження індустріальних споруд та промислових ландшафтів, збереження пам'яті про роль промисловості в історії території, збереження матеріальних доказів щодо виробничих технологій, життєвому укладі робочих тощо);
- виховні (патріотичне виховання, формування толерантності до працівників робітничих спеціальностей, формування інтересу в молоді до інженерних спеціальностей);
- екологічні (сталій розвиток старопромислових регіонів, регенерація нефункціонуючих індустріальних об'єктів з урахуванням принципів сталості; повторне використання споруд, екологічне виховання населення шляхом демонстрації впливу діяльності людини на довкілля; формування бережного ставлення до довкілля, санація індустріальних ландшафтів);
- ресурсні (раціональний перерозподіл ресурсів (матеріальних, інформаційних, трудових тощо), розвиток туристичної інфраструктури);
- синергетичні (розвиток суміжних з індустріальним видів туризму: геологічного, ділового, екстремального, пригодницького тощо).

Від індустріального туризму цілу низку переваг також мають і промислові підприємства, які приймають туристів. Для підприємств індустріальний туризм може:

1) зробити істотний внесок у маркетинг продукції, а також у зміцнення брендів та іміджу компанії. Наслідком цього може бути збільшення лояльності покупців, обсягів продажу та частки ринку.

2) підтримувати щоденний виробничий процес. Корпоративні тури потенційно сприяють підвищенню продуктивності, оскільки працівники починають пишатися фірмою, на яку вони працюють (після позитивної уваги з боку інших людей), що в кінцевому підсумку підвищує їх робочий моральний дух.

3) створити можливості для збільшення товарообігу, наприклад, шляхом продажу звичайної продукції або сувенірів, або шляхом організації громадського харчування. Прямий дохід також може бути отриманий від продажу вхідних квитків.

4) відповідати на потребу корпоративної соціальної відповідальності та громадянської активності. Корпоративні тури можуть бути частиною стратегії, спрямованої на отримання ліцензії на ведення

діяльності. Приймаючи відвідувачів, компанії можуть показати, як вони ставляться до свого персоналу, навколишнього середовища та громад, в яких вони працюють, в цілому. Ця стратегія є особливо цікавою для компаній, які наражаються на ризик негативного розголосу та шкоди для репутації, як, наприклад, хімічний сектор або енергетичний сектор.

5) використовуватись як спосіб побудови відносин з місцевими жителями, переконуючи їх у позитивних аспектах діяльності їхньої компанії та розвіюючи побоювання.

6) допомогти залучити співробітників. Екскурсії по підприємствах допомагають зацікавити потенційних працівників – особливо студентів та науковців – виробничим процесом та сформуванню у них позитивне ставлення до компанії.

7) розглядатись як спосіб налагодити контакт зі споживачем і бути ближчим до його побажань. Таким чином, відвідування підприємств може слугувати своєрідним інструментом дослідження ринку, безперервним процесом, який забезпечує зворотний зв'язок і дозволяє швидко пристосовуватися до мінливих побажань клієнтів.

Турист завжди має різну мотивацію до участі у програмах індустриального туризму. Різниця у мотивації людей до подорожей обумовлює розвиток індустриального туризму у наступних напрямках:

навчальний – в першу чергу стосується студентів технічних спеціальностей, які отримані під час навчання знання та уявлення про особливості виробничого процесу конкретизують на практиці;

науковий – розрахований на фахівців, що займаються вивченням та покращенням процесу виробництва;

професійний – обмін досвідом та підвищення кваліфікації працівників різних підприємств та їх структурних одиниць;

діловий – відвідування підприємств з метою укладання договорів купівлі-продажу різноманітного устаткування, патентування певних технологічних процесів, рекрутингу фахівців тощо;

спортивний – проведення різноманітних змагань на індустриальних ландшафтах: маунтинбайкінг на відвалах, скелелазіння та льодолазіння на бортах кар'єрів, дайвінг в затоплених кар'єрах, тощо. В той же час, гірничопромислові ландшафти можна розглядати як аналоги гірських систем на рівнині, тож елементи даного ландшафту можна використовувати і як тренувальну базу, особливо при підготовці до походів зі спортивного туризму, наприклад, для відпрацювання руху по схилам, по скельно-осипним схилам тощо.

екстремальний – відвідування промислових територій з метою отримання гострих вражень, що проявляється у бажанні займатися різними екстремальними видами: сталкінгом, відвідуючи закинуті та

НІШЕВІ ВИДИ ТУРИЗМУ (КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФІЯ)

занедбані об'єкти, руферством, гуляючи дахами індустріальних споруд, спелестологією, досліджуючи закинуті шахти та штольні, дигерством, досліджуючи підземні індустріальні споруди тощо;

екологічний – ознайомлення з негативним впливом людини на довкілля;

пізнавальний – відвідування підприємств-гігантів та унікальних промислових ландшафтів, спостереження за процесами виробництва на них.

Розглянуті мотиви дозволяють виокремити три різновекторних профілі індустріального туриста, які систематизовано в таблиці 2.

Таблиця 2

Типи індустріальних туристів
(розроблено авторкою)

Параметри	Тип туриста		
	Пізнавальний	Активний	Діловий
Мета подорожей	Пізнання	Отримання гострих вражень	Зайняття професійною діяльністю
Частота подорожей	Разові	Багаторазові	Багаторазові
Сезон подорожей	Переважно теплий	Переважно теплий	Будь-який
Тривалість подорожей	Залежить від маршруту	1-3 дні	1-3 дні
Якість туристичних послуг	Середня	Не цікавить	Висока
За чисельністю	Індивідуальна або групова	Індивідуальна або групова	Індивідуальна
Стать	Будь-яка	Чоловіча	Чоловіча
Вік	Немає вікових рамок	Молодь	Люди середнього віку
Освіта	Вища	Немає значення	Переважно вища
Сімейний стан	Немає значення	Неодружені	Немає значення
Рівень доходів	Середній	Достатній	Високий
Соціальний стан	Інтелігенція	Студенти та фрілансери	Бізнесмени
Основні інтереси	Ознайомлення з об'єктами індустріальної культури	Активний відпочинок, заняття екстремальними видами спорту	Виявлення промислового потенціалу функціонуючих виробничих підприємств

Для пізнавального типу індустріальних туристів головною метою подорожі є пізнання. Для них притаманні разові подорожі, повторне відвідування об'єкту призводить до зникнення ефекту новизни та його емоційного сприйняття. Подорожують туристи переважно в теплий період року і подорож може тривати доволі довго, в залежності від маршруту пересування. До даного типу, як правило, належать люди, що мають вищу освіту і в більшості випадків належать до інтелігенції. Особливих відмінностей у віці, статі, сімейному стані немає. Даний тип туристів має достатній дохід, особливих претензій до якості туристичних послуг не висуває. Основним інтересом у подорожах до індустріальних регіонів є ознайомлення з об'єктами діючої індустрії та індустріальної спадщини.

Для екстремального типу індустріальних туристів головною метою подорожей є отримання гострих вражень, при цьому відвідувати вони можуть кілька разів одне й те ж місце. Це цілком підходить для задоволення основного інтересу їх подорожі – активного відпочинку та заняття екстремальними видами спорту. Більшість цих туристів – молодь чоловічої статі, багато з яких є студентами, мають середній дохід і їх зовсім не цікавить якість туристичних послуг. У переважній більшості їх подорожі мають стихійний характер.

Діловий тип туристів основною метою подорожей має зайняття професійною діяльністю. Їх подорожі є багаторазовими, можуть відбуватися в будь-який період року, але є короткочасними і мають індивідуальний характер. В переважній більшості до даного типу належать чоловіки середнього віку, що, як правило, мають вищу технічну або економічну освіту, займаються бізнесом у сфері промисловості, мають значні доходи і, відповідно, висувають високі вимоги до якості туристичних послуг. Основним інтересом їх подорожей є виявлення промислового потенціалу функціонуючих виробничих підприємств.

Як теоретичні напрацювання з даної проблематики, так і практичний досвід роботи в сфері розвитку індустріального туризму, дозволяють розробити організаційну модель функціонування індустріального туризму (рис. 1).

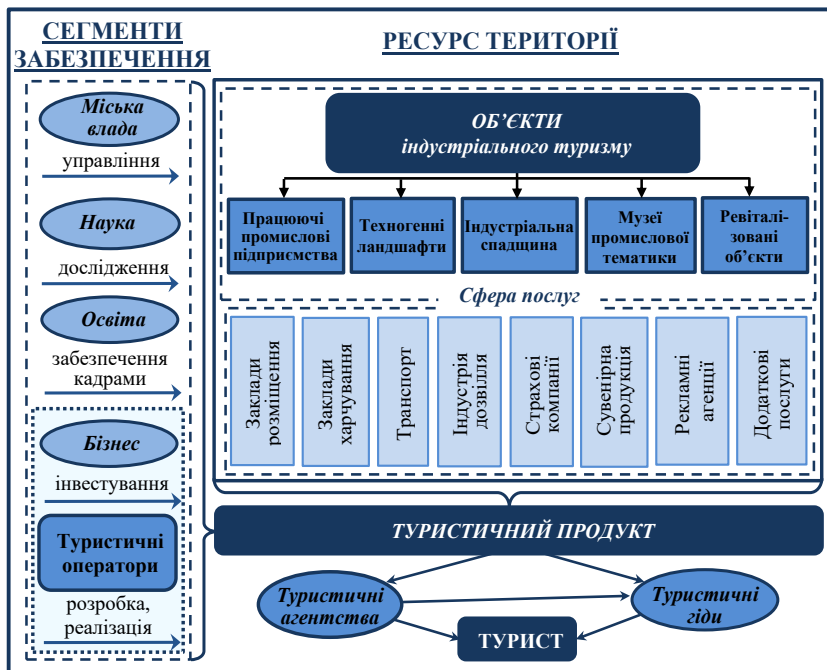

Рис. 1. Організаційна модель функціонування індустріального туризму

Джерело: розроблено авторкою разом з В. Казаковим

Основними блоками даної моделі є ресурс території та сегменти забезпечення функціонування індустріального туризму. Ресурс території представлений ключовими структурними компонентами – об'єктами індустріального туризму, до яких входять промислові підприємства, техногенні ландшафти, індустріальна спадщина, музеї промислової тематики, ревіталізовані об'єкти, а також допоміжними компонентами – закладами сфери послуг.

Забезпечення оптимального використання ресурсу території здійснюють: міська влада, що організовує, координує та забезпечує управління регіональним розвитком індустріального туризму; наука, що сприяє проведенню теоретичних та аналітичних досліджень; освіта, що забезпечує весь туристичний комплекс професійними кадрами; бізнес-структури, які, враховуючи ринкові умови та механізми, координують роботу туристичної сфери, а головне вкладають інвестиції в розвиток та просування тих чи інших туристичних об'єктів; туроператори, що з одного боку також

належать до когорти бізнес-структур, однак мають для створення туристичного продукту найбільш ключове значення, так як безпосередньо займаються його розробкою та просуванням. Розроблений продукт реалізується як через туристичні агентства або подібні до них структури (екскурсійні бюро, туристичні клуби тощо), так і через туристичних гідів, які повинні бути зареєстровані як фізичні особи-підприємці. Туристичні гіді можуть співпрацювати напряму з туристичними операторами, а можуть опосередковано через туристичні агентства.

Структурно-центрованою ланкою даної моделі виступає турист, на забезпечення потреб та запитів якого зорієнтована вся тематична туристична діяльність.

Ключовими стейкхолдерами даної системи є індустріальні підприємства, управлінська структура території (місто чи регіон) та власне туристичний оператор, який розробляє і просуває на ринок готовий туристичний продукт. Всі ці три ланки знаходяться одна з одною у безпосередній взаємодії. Якщо за основу брати приклад Кривого Рогу, то між міською владою та провідними промисловими підприємствами (ПАТ «АрселорМіттал Кривий Ріг», АТ «Південний ГЗК», ПрАТ «Інгулецький ГЗК», ПрАТ «Центральний ГЗК», ПрАТ «Північний ГЗК», ТОВ «Метінвест-КРМЗ», АТ «Кривбасзалізорудком») у вересні 2017 року укладено Меморандум про співробітництво з питань розвитку індустріального туризму, необхідності ефективного діалогу та партнерських взаємовідносин в рамках реалізації Програми розвитку промислового туризму у місті Кривому Розі на 2016-2024 роки.

Ключові об'єкти індустріального туризму – це працюючі підприємства з численними структурними підрозділами. Їх відвідування можливе лише у складі організованих екскурсійних груп, тож постачати дані послуги можуть лише туристичні оператори та спеціалізовані туристичні організації (турагенства й громадські організації туристичного змісту – турцентри, клуби активного відпочинку). В ідеалі вони повинні мати угоди про співпрацю з усіма промисловими підприємствами, які включені до програм турів та екскурсій. Взаємодія між апаратом органів міської влади та туристичними підприємствами відбувається у форматі спільної участі в організації та проведенні різноманітних івентів, зокрема партнерське представлення туристичного потенціалу міста на туристичних виставках і ярмарках, організація фестивалів тощо. Економічний ефект подібної співпраці має 3 складові: розвиток малого та середнього бізнесу у туристичній сфері, створення нових робочих місць та наповнення місцевого бюджету за рахунок податків.

Ініціатором взаємодії між різними групами у сфері індустріального туризму може виступати саме промислове підприємство, адже воно може сформувати передумови для появи продукту індустріального туризму, які перетворюються на кінцевий продукт. Туристичні компанії є

одержувачами сигналу про те, що промислове підприємство проводить виробничі екскурсії, відповідно, після цього вибудовується система взаємовідносин між туристичною або профорієнтаційною компанією і промисловим підприємством. Також ініціатором може бути туристичне підприємство, яке в пошуку нових креативних локацій для клієнтів, може запропонувати підприємству відкрити свої двері для відвідувачів. Окрім цього, ініціатором може бути і управлінські структури від локального до державного рівня, які усвідомлюючи значимість туризму як каталізатора розвитку економіки, можуть стимулювати індустриальні підприємства стати доступними для відвідувачів.

Все зазначене вище дозволяє як виділити основні проблеми в становленні та розвитку індустриального туризму, так і надати рекомендації, щодо їх подолання (таблиця 3).

Таблиця 3

Проблеми в галузі індустриального туризму та можливі шляхи їх вирішення
(розроблено авторкою)

<i>Сутність проблеми</i>	<i>Шляхи вирішення</i>
Недостатній розвиток правової бази. Проблеми, пов'язані з ліцензуванням організацій, що займаються просуванням індустриального туризму	Створення та прийняття Програми розвитку індустриального туризму в Україні та в окремих індустриальних регіонах, інших нормативно-правових документів, які регламентують організацію послуг індустриального туризму, спрощення податкової політики. Залучення Державної агенції розвитку туризму та інших туристичних структур регіонального та державного значення до проблеми розвитку індустриального туризму.
Складності в отриманні допуску на цікаві для туристів промислові об'єкти.	Налагоджувати взаємовигідну співпрацю з індустриальними підприємствами, в якій мотивувати їх відкрити доступ для відвідувачів
Відносно висока вартість відвідування окремих промислових об'єктів, цікавих як українському, так і закордонному туристу.	Робити різну градацію вартості для вітчизняних та закордонних відвідувачів. Періодично організовувати пільгові відвідування для певних категорій споживачів.
Відсутність якісних рекламно-інформаційних матеріалів	Проведення маркетингових досліджень, розробка пакету рекламно-інформаційних матеріалів з інформацією про об'єкти індустриального туризму, умови проживання, надані послуги, туристичні можливості регіону тощо.

<i>Сутність проблеми</i>	<i>Шляхи вирішення</i>
Недостатність джерел фінансування на проведення промоції промислового туризму.	Залучати до співфінансування кошти комерційних установ, бюджетні кошти міст та регіонів, фінанси індустріальних об'єктів. Створювати тематичні гранти, спрямовані на популяризацію індустріальної спадщини та індустріальних об'єктів, в яких закладати кошти на промоцію.
Незацікавленість і необізнаність місцевої влади та керівництва промисловими установами в організації діяльності з індустріального туризму	Проведення семінарів із індустріального туризму, присвячених принципам організації, методам і системам управління, створення бізнес-планів, проектів діяльності з організації послуг індустріального туризму. Надання індустріальним підприємствам певних преференцій за умови розвитку на їх базі індустріального туризму.
Низький рівень надання послуг і незадовільний рівень комфорту	Розробка нормативних документів із переліком вимог до послуг індустріального туризму, індустріальних об'єктів, розвиток інфраструктури індустріального туризму (організація під'їздів, екскурсій, тощо).
Відсутність спеціалізованих турсервісів, гідів та екскурсіводів	Розробка семінарів і курсів з підготовки кадрів турсервісів та екскурсіводів у галузі індустріального туризму.
Відсутність можливостей впровадження українського індустріально-туристичного продукту на міжнародний ринок	Відповідність міжнародним вимогам з організації туризму, участь у міжнародних туристичних організаціях, використання міжнародних баз даних, використання інформаційних ресурсів мережі Internet задля популяризації індустріального туризму та індустріально-туристичного продукту.
Низькі доходи від діяльності індустріального туризму.	Залучення широкої аудиторії та збільшення кількості наданих послуг, розробка різноманітних програм із врахуванням смаків та інтересів різних категорій населення, створення комплексних турпакетів.
Недостатній рівень техніки безпеки промислових установ	Зосередження зусиль організаторів екскурсій на техногенні об'єкти на максимізацію безпеки даних об'єктів, а також спрямування коштів на модернізацію обладнання.
Додаткові затрати на облаштування привабливих для туристів промислових об'єктів та на організацію екскурсійного обслуговування	Подання заявок до різноманітних грантових установ з метою отримання як інфраструктурних грантів, так і грантів на популяризацію туристичної діяльності.

<i>Сутність проблеми</i>	<i>Шляхи вирішення</i>
Внесення коригувань у виробничий процес	Заздалегідь продумати та відпрацювати маршрут руху виробничими об'єктами, щоб максимально не заважати робітникам. В той же час, наявність відвідувачів, які спостерігають за процесом стимулює працівників працювати більш старанно та відповідально.

Висновки

Індустріальний туризм є феноменом туристичної реальності. Даний вид туризму зайняв своє місце на ринку туристичних послуг. В його сфері працюють владні структури, власники підприємств, турагенства та туроператори, гідів, заклади гостинності та харчування. В Україні індустріальний туризм лише набирає обертів і має всі перспективи, для того, щоб зайняти певний сегмент туристичного ринку України. Запорукою розвитку індустріального туризму є потужна промисловість держави та різноманітні індустріальні ландшафти. Необхідно більше уваги приділяти збереженню індустріальної спадщини та ревіталізації нефункціонуючих об'єктів в першу чергу шляхом створення багатофункціональних комплексів, орієнтованих на потенційних туристів.

Незважаючи на існуючі виклики та перешкоди політичного, економічного, соціального та культурного характеру, індустріальний та постіндустріальний туризм неодмінно набуде більшої туристичної значності та в повоєнний час гідно доповнить туристичну мапу нашої країни.

Список використаних джерел:

1. Bronevtskyi, A. P. (2016). Osoblyvosti orhanizatsii budivelnoho vyrobnytstva pid chas revitalizatsii promyslovykh budivel ta sporud [Features of the organization of construction production during the revitalization of industrial buildings and structures]. *Construction production*, (60), 43-47.
2. Bujok, P., Klempa, M., Jelinek, J., Porzer, M., & Rodriguez Gonzalez, M. A. G. (2015). Industrial tourism in the context of the industrial heritage. *Geojournal of Tourism and Geosites*, 15(1), 81-92.
3. Cole, D. (2004). Exploring the sustainability of mining heritage tourism. *Journal of Sustainable Tourism*. 12(6), 480-494. <https://doi.org/10.1080/09669580408667250>
4. Edwards, J.A. and Llurde's, J.C. (1996). Mines and quarries: industrial heritage tourism, *Annals of Tourism Research*, 23, pp. 341-363.
5. European route of industrial heritage. Available at: <https://www.erih.net/>
6. Frew, E. A. (2000). Industrial tourism: a conceptual and empirical analysis (Doctoral dissertation, Victoria University).

7. Jelen, J. (2018). Mining heritage and mining tourism. *Czech Journal of Tourism*, 7(1), 93-105. DOI: 10.1515/cjot-2018-0005
8. Journal of Sustainable Tourism. 12(6), 480-494. <https://doi.org/10.1080/09669580408667250>
9. Kronenberg M. (2007). Turystyka dziedzictwa przemysłowego – próba sprecyzowania terminologii. *Dziedzictwo przemysłowe jako strategia rozwoju innowacyjnej gospodarki*. P. 33-42.
10. Lamparska, M. (2019). Post-mining tourism in Upper Silesia and Czech-Moravian country. *Journal of Geography, Politics and Society*, 9(2), 57-68.
11. Maccannel, D. (1976). *The Tourist: A New Theory of the Leisure Class* [Текст] / D. Maccannel. New York: Schocken Books, 231 p.
12. Mader, T. 2003. *Produzierende Betriebe als touristische Attraktionen im Ruhrgebiet. Grundlagen, Erscheinungsformen, Probleme*. Magisterarbeit, Heinrich-Heine-Universitaet Duesseldorf. Hamburg:Diplomica Gmbh.
13. Mihić, I. G., & Makarun, E. (2017). Policy learning guidelines on industrial heritage tourism. Center for Industrial Heritage.
14. Otgaar, A. H., Van den Berg, L., & Feng, R. X. (2016). *Industrial tourism: opportunities for city and enterprise*. Routledge.
15. Patsiuk, V. (2023). European experience in the development of mining tourism in old industrial regions and the possibility of its testing in Ukraine. Publishing House “Baltija Publishing”. P. 166-193. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-308-8-8>.
16. Patsiuk, V., & Kazakov, V. (2023). Industrial tourism as an effective direction of urban regeneration (analysis of Kryvyi Rih practice). *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University, Series "Geology. Geography. Ecology", (58)*, 188-201. <https://doi.org/10.26565/2410-7360-2023-58-2023-58-15>
17. Patsiuk, V. S., Ostapchuk, I. O., & Kazakov, V. L. (2023, October). Mining tourism as a guarantee of sustainable development of industrial regions (on the example of Kryvyi Rih region). In *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science (Vol. 1254, No. 1, p. 012131)*. IOP Publishing. <https://doi.org/10.1088/1755-1315/1049/1/012082>.
18. Rózycki, P., & Dryglas, D. (2021). Mining tourism, sacral and other forms of tourism practiced in antique mines-analysis of the results. *Acta Montanistica Slovaca*, 22(1).
19. Rybár, P., & Štrba, L. (2016). Mining tourism and its position in relation to other forms of tourism. In *Proceedings on the GEOTUR 2016: International Conference on Geotourism, Mining Tourism, Sustainable Development, and Environmental Protection*. Florencia: IBIMET-CNR, P. 2-7.
20. Schejbal, C. (2016). *Montánní turismus (Mining tourism)*. Technical University of Ostrava: Ostrava, Czech Republic, 182 p.
21. Serwis korporacyjny Kopalni Soli “Wieliczka”. – URL: <https://www.kopalniawieliczka.eu/gornicze-dziedzictwo/#historia-zabytku>
22. Soyez, D. (1986). *Industrietourismus (Industrial Tourism)*. *Erdkunde*. P. 105-111.
23. Tchernobyl tour. – URL: <https://www.chernobyl-tour.com/>
24. World Heritage Convention. – URL: <https://whc.unesco.org/>

25. Казаков, В. Л. (2013). Системний підхід до розвитку індустріального туризму (на прикладі Кривого Рогу). Збалансований розвиток туристичних регіонів: національний і світовий досвід: зб. матер. Міжнар. наук.-практ. Конф.(Львів, 25-26 квітня 2013 р). Львів: Ліга-Прес (pp. 218- 220).
26. Крачило, М. П. (2012). Економічні аспекти розвитку туризму в Україні в контексті світового досвіду. Проблеми розвитку туризму в Україні і завдання відновлення історичної пам'яті народу засобами туризму: тези доп. всеукр. наук.-практ. конф. Ч.1. К.: Косів, С. 14-21.
27. Методичні рекомендації щодо впровадження міжнародного стандарту ДСТУ ISO 13810:2016 "Індустріальний туризм" (2019). 16 с.
28. Пацюк, В. С. (2008). Індустріальний туризм і перспективи його розвитку в Україні. Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Сер.: Географія, (15), 82.
29. Пацюк, В. С. (2008). Індустріальний туризм і перспективи його розвитку в Україні. Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського. Сер.: Географія, (15), с. 82-85.
30. Пацюк В. С. (2009). Індустріальний туризм та його особливості. Географія та туризм, (2), с. 104-109.
31. Пацюк, В.С. (2009). Історія розвитку індустріального туризму за рубежом. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців «Регіон – 2009: суспільно- географічні аспекти» (23-24 квітня 2009 року, м. Харків). РВВ Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, Харків. С.214-217.
32. Пацюк, В.С. (2011). Територіальна організація індустріального туризму Криворіжжя: дис. ... канд. геогр. наук : 11.00.02 – економічна та соціальна географія [Текст] / В. С. Пацюк. Київ, 2011. 305 с.
33. Програма розвитку промислового туризму в місті Кривий Ріг на 2013- 2015 роки (2013). Кривий Ріг, 15 с.
34. Програма розвитку промислового туризму в місті Кривий Ріг на 2016-2020 роки. Кривий Ріг, 2016. 23 с. URL: http://krt.dp.ua/files/pdf/The_program_of_development_of_industrial_tourism_2016-2020.pdf
35. Проект Закону про внесення змін до Закону України "Про туризм" та деяких інших законодавчих актів щодо основних засад розвитку туризму. № 4162 від 29.09.2020. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70072
36. Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник <http://surl.li/aluy>

УДК 338.48

Н 71

DOI 10.58423/978-617-8143299

Нішеві види туризму. Наукове видання (колективна монографія) Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II / Редактор: Галина Щука. Автори: Галина Щука, Олександр Колотуха, Вікторія Пацюк, Олександр Коваленко, Віталій Шейко, Жанна Бучко та Наталя Венгерська. Берегове: ЗУІ ім. Ференца Ракоці II, 2024. – 222 с. (українською мовою)

ISBN 978-617-8143-29-9 (PDF)

Монографія присвячена дослідженню нішевих (за своєю економічною природою) видів туризму, які стануть основою для відновлення туристичного ринку в післявоєнній Україні. Висвітлено теоретико-методологічні та прикладні аспекти розвитку нішевих видів туризму, загалом, та окремих його видів – природоорієнтованого, індустріального, фестивального, етнічного та сільського; розглянуто зарубіжний та вітчизняний досвід, пріоритетні напрямки формування даних сегментів туристичного ринку. Для науковців, широкого загалу фахівців з туризму, краєзнавства, студентів туризмознавчих та географічних спеціальностей.

Наукове видання

НІШЕВІ ВИДИ ТУРИЗМУ

Колективна монографія

2024 р.

Рекомендовано до видання в електронній формі (PDF) рішенням Вченої ради Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II (протокол №2 від «28» лютого 2024 року)

Підготовлено до видання кафедрою географії та туризму спільно з Видавничим відділом ЗУІ ім. Ф. Ракоці II

Редактор: *Галина Шука*

Рецензенти:

Ольга Любіцева, доктор географічних наук, професор
(Київський національний університет ім. Тараса Шевченка)

Олена Суценко, доктор економічних наук, професор
(Харківський національний економічний університет ім. Семена Кузнеця)

Олена Меліх, доктор економічних наук, професор
(Одеський національний технологічний університет)

Технічне редагування: *Галина Шука та Олександр Добош*

Коректура: *авторська*

Дизайн обкладинки: *Вівієн Товт*

УДК: *Бібліотека ім. Опаціої Черє Яноша при ЗУІ ім. Ф.Ракоці II*

Відповідальний за випуск:

Олександр Добош (начальник Видавничого відділу ЗУІ ім. Ф.Ракоці II)

Відповідальність за зміст і достовірність колективної монографії покладається на авторів. Точки зору авторів можуть не співпадати з точкою зору редактора.

Зміст наукового видання було перевірено на наявність збігів і запозичень сервісом «Unichesk».

Видавництво: Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II (адреса: пл. Кошута 6, м. Берегове, 90202. Електронна пошта: foiskola@kmf.uz.ua; kiado@kmf.uz.ua) *Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції Серія ДК 7637 від 19 липня 2022 року*

Шрифт «Times New Roman».

Розмір сторінок наукового видання (монографії): А5 (148x210 мм).

Обсяг в авторських аркушах: 12,43 (497 279 знаків із пробілами)

ISBN 978-617-8143-29-9

9 786178 143299